

Milan Hes

Dny strachu

**OSUDY UKRÝVANÝCH ŽIDŮ
NA SLOVENSKU V ČASECH
VLÁDY JOZEFA TISA**

NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

50 PRAŽSKÁ
VYDAVATELSKÁ
SPOLEČNOST

Milan Hes

Dny strachu

**OSUDY UKRÝVANÝCH ŽIDŮ NA SLOVENSKU
V ČASECH VLÁDY JOZEFA TISA**

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA
PRAŽSKÁ VYDAVATELSKÁ SPOLEČNOST

Ediční rada Edice Magnetka:

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., (FFUK, Technická univerzita Liberec)

doc. PhDr. Jan Halada, CSc. (FSV UK, Institut komunikačních studií)

prof. PhDr. Radek Fukala, Ph. D. (Univerzita J. E. Purkyně Ústí nad Labem))

PhDr. Miloslav Martínek, CSc.

JUDr. František Čermák

Copyright © Milan Hes, 2013

Czech edition © Nakladatelství Epocha, s.r.o., 2013l

ISBN 978-80-7425-949-4 (e-pub)

ISBN 978-80-7425-950-0 (mobi)

ISBN 978-80-7425-951-7 (pdf)

Obsah

PROLOG	7
KAPITOLA PRVNÍ Na Slovensku po slovensky...	9
KAPITOLA DRUHÁ Čas transportů (březen 1942–říjen 1942)	36
KAPITOLA TŘETÍ Snahy o záchranu	68
KAPITOLA ČTVRTÁ Okupace země a židovská otázka	95
EPILOG	128
VÝBĚR Z DOPORUČENÉ LITERATURY	132
O AUTOROVĚ	133

Kniha je věnována památce obětí holocaustu, všem československým občanům, kteří se stali štvanou zvěří v časech rasového násilí. Zároveň chce být alespoň nepatrným pomníkem cti pro ty jedince, kteří se odhodlali riskovat svou bezpečnost a perzekuovaným osobám pomohli.

PROLOG

*„Žiadny vrch neprekrížil cestu
vlakú, čo zo Žiliny išiel na sever.
Žiadne pleso a žiadna rieka
Nevystúpili z brehov, nezaplavili koľajnice
a nížina bola poddajná
a lúbezné údolia
ľudovražedne zakvitali
plným ornátom.“*

(TUVIA RÜBNER, BÁSEŇ SLOVENSKO)

Dlouhá staletí Židé přispívali ke kultuře střední Evropy. Tak tomu bylo i na Slovensku. S koncem války se však ukázalo, že tradiční sousedství prakticky skončilo. Jen s obtížemi bylo možné navázat na stav, který panoval v časech míru. Situace byla navíc o to komplikovanější, že zločiny proti lidskosti nepáchali jen ti druzí a cizí, nacističtí vrazi, plníci rozkazy brutálních pohlavárů. V řadě případů se na genocidě aktivně podíleli známí, sousedé, obyvatelé stejného města nebo vesnice. Statisticky se sice jednalo o „nepatrnou“ menšinu populace, problém však byl v tom, že zbývající část národa po příliš dlouhý čas mlčela. Aktivní odpor proti zlu holocaustu byl spíše dílem jednotlivců než záležitostí kolektivního odporu.

Dějiny rozlohou nijak velkého Slovenska jsou plné velkých životních dramát. Vůdci země v čele s katolickým knězem Jozefem Tisem si přáli vybudovat „usměvavé Slovensko“, jejich činy však paradoxně vedly k tomu, že téměř 90 tisíc občanů strávilo část svého života v slzách a strachu. Většina z nich nakonec způsobené utrpení nepřežila.

Ozvěna zločinů holocaustu rezonuje ve slovenské společnosti dosud. Masová nezákonnost, dodatečně se opírající o absurdní rasistické právní normy, se ještě s odstupem mnoha desetiletí stává

předmětem účelových dezinterpretací, zamlčování i zcela nepokrytého falšování.

Co bylo příčinou deportací slovenských Židů do vyhlazovacích táborů? Bylo možné tomuto vystěhování, které se rovnalo téměř jistému rozsudku smrti, nějakým způsobem zabránit? Kdo byli Ti, kteří se rozhodli vystoupit z lhostejnosti mlčení a zastat se pronásledovaných? To jsou jen některé z mnoha otázek, na které se tato kniha snaží dát alespoň skromné odpovědi.

Ještě před koncem války se na území Slovenska ukryvalo přibližně 10 000 Židů...

Na Slovensku po slovensky...

„...bude to opět překvapením pro mnohé, když tvrdím, že principy sociální, tlumočené papežskými encyklikami a principy národního socialismu jsou totožné.“

(JOZEF TISO, PROJEV
V POVAŽSKÉ BYSTRICI – 7. ZÁŘÍ 1941)

DOPIS ZOUFALÝCH (KVĚTEN 1942)

Co jsou zač ti, kteří mají potřebu posílat adresátům anonymní dopisy? Co je motivuje k takovému činu? Proč se pod list nepoděpíš, jak tomu bývá zvykem? Ve většině případů se anonymní pisatelé snaží upozornit na nějakou nepravost. Ne snad proto, aby zjednali ve věci pořádek a spravedlnost, ale častěji z toho důvodu, aby se pomstili, uškodili nebo si jen vylili nahromaděný vztek, který nemají možností jiným způsobem ventilovat. Jen zcela výjimečně se můžeme setkat s tím, že by anonym prosil účtivým způsobem o nějakou laskavost, zdvořile oslovoval toho, komu je dopis určen, a vřele děkoval za čas, který byl jeho psaní ze strany čtenáře věnován. I to je však možné. V čase války, kdy logika běžného života funguje jinak, než tomu bývá v době míru, je asi možné úplně vše.

Konečně si prezident Tiso našel v hektických dnech jara 1942 trochu času na vyřízení osobní korespondence. Když byl v Bratislavě v úřadě, prakticky se kromě státnických záležitostí k ničemu jinému nedostal. V Bánovcích nad Bebravou, kam pravidelně jako kněz zajížděl každou neděli za svými farníky, bylo o poznání klidněji. Na rozdíl od hlavního města zde vládl úplně jiný životní režim. Takový pomalejší, vstřícnější a přátelštější. Jozef Tiso se nechtěl svých povinností kněze vzdát. Byl vůdcem národa, jak ho

oficiálně nazývali, zůstal rovněž duchovním pastýřem. Co na tom, že mu vatikánský chargé d'affaires Giuseppe Burzio v minulosti opakovaně naznačil, že papež Pius XII. není nadšen, když kněz v tak komplikované době zastává významné politické postavení. Tiso dal hned několikrát najevo, že připomínky Říma ke své osobě nebude brát vážně.

Po ranní bohoslužbě, po krátkém zastavení s místními obyvateli, kteří si zvykli na svého oblíbeného duchovního počkat, aby s ním prohodili pár vřelých slov, se Jozef Tiso vrátil na faru k pracovnímu stolu. Začal se pomalu probírat hromádkou asi dvaceti dopisů, které mu pracovník prezidentské kanceláře vytřídil jako listy osobní povahy. Až na jeden se jednalo o pozdravné dopisy, kterých již četl za svou téměř pětadvacitiletou politickou kariéru nespočetné množství. Byl oblíbeným politikem a byl si toho vědom. Dopis, který vzal v neděli 17. května 1942 do svých zavalitých rukou, byl však úplně jiný. Zcela samovolně se vrásky na jeho čele stáhly do výrazu člověka, který se s velkou nedůvěrou až odporem musí dívat na něco, co mu není zcela příjemné.

Velevážený Pane Prezidente, stálo na začátku anonymního psaní. Proti osudu se nedá dělat vůbec nic, ale proti nespravedlnosti se snad na tomto světě najde nějaká náprava, a proto se obracím na Vás s uctivou prosbou, abyste jako vůdce národa, prezident republiky a katolický kněz nedopustil další barbarství a napravil dosavadní, pokud je to ještě ve Vaší moci. Nemusím Vám vykládat, co to znamená, když 16–17letá děvčata, anebo nedospělé chlapce odtrhnou od rodičů, odvečou je do Polska... na neobvyklé, těžké práce. To ještě jde o mladé lidi, kteří většinou mohou pracovat, zejména když, dostanou odpovídající stravu. Proč jsou ale odváženi lidé, kteří jsou práce neschopní? Tak například odveкли z Trebišova jednu vdovu, která měla sedm nebo devět dětí, byla v jiném stavu v osmém měsíci. Všechny její děti byly ještě práce neschopné. Jedná se o mladou vdovu po řezníkovi. Anebo na jakou práci mohou potřebovat pětadvadesátiletého bývalého poštmistra, nebo čtyřiaosmdesátiletého otce jednoho uzenáře, který byl úplně senilní...

Krátké zaklepaní na dveře pracovny. Zvedl oči od dopisu a otočil hlavu ke dveřím.

„Prosím, vstupte!“

Byl vlastně rád, že je vyrušen. Nebylo to nijak příjemné čtení. Skutečností bylo, že se mu v minulosti již někteří lidé pokusili ve věci židovských transportů ze Slovenska oponovat. Už několikrát se na toto téma bavil s ministrem školství Jozefem Sivákem nebo s guvernérem Slovenské národní banky Imrichem Karvašem. Oba se ho snažili přesvědčit o tom, že deportace Židů jsou pro Slovensko absolutně nevýhodné. Nechtěl se však v myšlenkách k těmto ne zcela příjemným rozhovorům vracet. Čeká ho slepičí polévka, pečené jehněčí kolínko a zcela neodolatelné ořechové rohlíčky. Nebude si přece kazit chvíle, které má nadevše rád. Byl na sebe ve všem až důsledně přísný. Plnil si kněžské povinnosti, pracoval dvanáct až čtrnáct hodin denně, byl nejen bývalým profesorem morálky v bohosloveckém semináři, ale především opravdovým křesťanem. Alespoň o tom nikdy nepochyboval. Snad jen v jídle se nedokázal omezit. Byl to ten jediný hřích?

„Pane prezidente, nezlobte se že, Vás ruším, ale již se bude podávat oběd,“ oznámila dobrosrdečná hospodyně, která se starala o chod fary již několik let.

Přece jen ho ten podivný list nenechal klidným. Něčím nedefinovatelným ho přitahoval. Po obědě si vzal s sebou do pracovny zbytek nitranského červeného vína a znovu se pustil do čtení. *V koncentračním táboře v Žilině gardisté berou Židům pyžama, všechno hedvábné ženské prádlo, každou lepší deku, dobré boty, lepší kabáty. Seberou i dětské oblečení. Pokud u někoho najdou kakao nebo čokoládu, tak Žida zbijí. Vždyť, když je ten Žid jako otrok poslaný do tábora nepříteli, a je úplně chudý, ať mu alespoň ten poslední batoh nechají, když už mu ho ministerstvo povolilo odvézt! Už v koncentračních táborech na Slovensku bijí Židy, a to bez sebemenší viny či příčiny. Těm nejstarším Židům mladí gardisté tykají, ačkoli by mohli být jejich vnuci. Mlátí Židy pendrekem, seberou jim peníze, které stejně nezaevidují a nechají si je pro sebe. Když náhodou nějakého Žida z tábora pustí, tak musí podepsat, že mu všechno vrátili zpět.*

Na chvíli odvrátil zrak, aby se ujistil, že ve sklence zbyla ještě trocha vína. Napil se, osušil si rty sněhově bílým kapesníkem, na kterém se utvořila tenká narůžovělá stopa. Znovu se vrátil ke čtení. *Prezidente, přezkoumejte tyto mé údaje a přesvědčte se*

a Židé Vám budou vděční. Náprava je nutná a potřebná, protože denně asi 1000 lidí opouští ve vyrabovaném stavu Slovensko, ale každý z nich dostane jen 350 gramů stravy na den. Proším o odpuštění, že se nepodepíši, protože to bych musel odjet prvním transportem, pokud bych se podepsal. Za rychlou nápravu Vás Pán Bůh požehná. 11. V. 1942. Vrátil list do obálky a dal ho na hromádku k ostatním. Zdvihl se namáhavě z křesla, vyšel ze dveří pracovny a sešel po schodech dolů do jídelny. Na překrásně zdobené keramice s motivy hroznů zbylo ještě několik posledních kousků voňavého pečiva.

„Čím mohu posloužit, velebnosti,“ zeptala se pozorná hospodyně.

„Oznamte prosím řidiči, ať do hodiny připraví vůz. Je čas se vrátit do Bratislavy.“

Vzpomněl si někdy Jozef Tiso na obsah dopisu, který v neděli 17. května 1942 četl? Již třetí měsíc v řadě odjížděly z dávno už ne zcela „usměvavého Slovenska“ transporty na Východ. Směřovaly do chřtánů vyhlazovacích táborů v lublinském distriktu a také do továrny na smrt v Osvětimi-Birkenau. V březnu 1942 však tragédie slovenských Židů nezačala. Měla svou dlouhou predehru, která se jako smyčka kolem oběti začala stahovat již na počátku října 1938.

PŘED VÁLKOU

Podle sčítání lidu se v roce 1930 na Slovensku hlásilo k židovskému vyznání celkem 137 737 lidí. Z celkového počtu 3589 slovenských vesnic a měst měli Židé své příbytky ve 2262 z nich. Aktivní náboženský život zajišťovalo 167 náboženských obcí, mezi kterými ve 107 obcích převažoval směr ortodoxního judaismu, následovaný liberálnějšími neology. Nejpočetnější komunity se nacházely v Bratislavě (14 900 osob), Košicích (11 000) a Prešově (5000). Relativně vyšší výskyt židovské populace byl na jihu Slovenska a také v jeho východní části, kde žili převážně ortodoxní a zároveň méně majetní Židé.

Vznik Československa přijali Židé na Slovensku s počáteční nedůvěrou. Jen těžko si mohli přestavit, co jim život v nově vzniklém státě přinese. Historická zkušenost vyvoleného národa vedla

k obezřetnosti. Ukázalo se však, že v tomto případě nebezpečí nehrozí. Mladá demokracie menšiny respektovala, a tak židovská populace brzy přijala Masarykovu republiku za svou. Nejen mezi Židy koloval vtip o panu Kohnovi, který se rozhodl navštívit Karlovy Vary. Za krásného slunečného dne se procházel po kolonádě, oděn v černém obleku, s velkým kloboukem na hlavě a nepřehlédnutelnými pejzy. Zvědavé pohledy kolemjdoucích se množily, až to začalo panu Kohnovi být nepříjemné. Nevydržel, otočil se za starší dvojicí, která ho před chvilkou s údivem ve tváři minula, a nahlas se zeptal, zda ještě neviděli Čechoslováka.

S odstupem mnoha let pamětníci hodnotí soužití Židů a Slováků jako celkem přátelské a bezproblémové. *Přátelství s jinými náboženstvími, to bylo celkem přirozené. Měli jsme kamarády, děvčata chodila s křesťanskými chlapci, existovala smíšená manželství a myslím, že vztah byl tak přirozený, jaký by mezi mladými lidmi měl být. V městech, městečkách i vesnicích jsme žili úplně všichni stejně. V tom nebyl rozdíl, ať se šlo na zábavu, jelo se na výlet nebo se šlo na návštěvu. Nikdy jsem necítila, že by existoval nějaký rozdíl mezi Židy a Nežidy. Většina populace dokázala menšinu nejen tolerovat, ale také jí poskytnout šanci, aby se mohla uplatnit stejně jako ostatní. Dvě skupiny obyvatelstva žily odděleně od sebe, ale panovaly mezi nimi úzké kontakty. To znamená, že Židé si žili svým způsobem, každý obyvatel Topolčan, křesťan, znal židovské svátky, znal židovské zvyky. Byli lidé, křesťané, kteří četli hebrejské svaté písmo, kteří u Židů pracovali, a díky tomu se to také naučili. Samozřejmě první, kdo si koupil židovský kalendář, byl měšťanosta, tedy primátor města, který byl za mých časů a ještě za první československé republiky člen Hlinkovy slovenské lidové strany. První si šel koupit židovský kalendář, aby pánbůh chraň nějaká akce, kterou město pořádalo, nepřipadla na židovský svátek. Neboť to by potom Židé nepřišli. A nějaká zábava, nějaký ples bez Židů, to se říkalo v Topolčanech, to je jako svatba bez muziky. Je typické, že starostou byl obvykle člen Hlinkovy slovenské lidové strany a jeho zástupcem Žid. Takže v tom čase, řekl bych, tato dvě etnika v Topolčanech spolu velmi pěkně vycházela.*

Prezident Tomáš Garrigue Masaryk mohl být spokojen. Zdálo se, že stín antisemitismu, který na přelomu 19. a 20. století dosedl jako černý mrak nad střední Evropu, odplul někam hodně daleko.